

Bijlage VWO  
**2015**

tijdvak 1

**Nederlands**

Tekstboekje

### Het juk van de vrijheid

(1) Voor de advocaat is vrijheid: “In een vliegtuig stappen naar een verre bestemming als ik dat wil.” Voor het jongetje is vrijheid dat je zomaar in bomen mag klimmen. De postbode associeert vrijheid met de postduif: “Dat ik overal mag vliegen.” Als je mensen vraagt wat vrijheid voor hen betekent, krijg je heel verschillende antwoorden. Maar in die antwoorden zit wel een patroon. Vrijheid is bevrijd zijn van regels en bemoeizucht van anderen. Deze visie op vrijheid is niet onschuldig en heeft grote maatschappelijke gevolgen. Het is een individualistische opvatting van vrijheid, waarin andere mensen al snel gezien worden als een bedreiging van de eigen vrijheid. In zo’n individualistische opvatting van vrijheid zijn we volledig verantwoordelijk voor ons eigen bestaan en daarmee voor de keuzes die we maken. Maximale vrijheid levert zo ook stress en faalangst op.

(2) Een prachtige illustratie van deze paradox van de vrijheid is de aanschaf van een nieuwe spijkerbroek. De keuze is duizelingwekkend. Je kan kiezen uit talloos veel modellen (rits of knopen, *raw denim* of *stone washed*, *slim fit*, *regular fit* en ga zo maar door). Uiteindelijk koop je een broek die beter zit dan ooit tevoren. Toch ben je niet gelukkig. Omdat je zo veel keuze had, ben je bang dat je de perfecte broek hebt gemist. Wat overheerst, is niet de winst ten opzichte van wat je had, maar het verlies ten opzichte van wat je had kunnen krijgen. We zijn van onze toegenomen vrijheid niet gelukkiger

geworden. Ze verlamt mensen.

(3) De angst om verkeerde keuzes te maken speelt niet alleen bij triviale zaken als de aanschaf van een spijkerbroek. Die angst steekt ook de kop op bij het kiezen van een studie, het kiezen van een partner, het krijgen van kinderen. Dit leidt tot uitstelgedrag. We willen alle opties openhouden. Vrijheid is dan niet doen wat je wilt, maar de mogelijkheid openhouden om later te doen wat je wilt. Maar dat later wordt steeds later. Wat zich hier wreekt, is dat iets te kiezen hebben, wordt gezien als vrijheid, maar gekozen hebben, voelt als een verplichting. Dan zit je vast aan de gevolgen van je keuzes. Dan heb je een studie gekozen. Dan heb je een baan. Dan ben je getrouwd. Dan heb je kinderen. De vrijheid van vandaag is de verplichting van morgen. Op deze manier is het begrip vrijheid gedefinieerd.

(4) Om te begrijpen hoe het kan dat vrijheid ook een last geworden is, duiken we de geschiedenis in. Bij vrijheid moeten veel mensen altijd denken aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Maar na de bevrijding van de Duitsers volgen nog vele bevrijdingen waarbij de persoonlijke vrijheid steeds meer centraal staat. In de jaren zestig en zeventig komen jongeren in opstand tegen de betutteling door ouders. Ze willen zich bevrijden van knellende tradities en een bekrompen moraal. Ze willen laten zien wie ze zijn en zich bevrijden van de bedilzucht van de gevestigde orde. Ze willen zich bevrijden, zelfs

85 van het arbeidsethos en van de  
commercie. Elke bemoeienis van  
buiten geldt als een inbreuk op de  
individuele vrijheid.

90 **(5)** Dit radicale vrijheidsbegrip werd  
geïnspireerd door denkers zoals  
Jean-Paul Sartre. Hij stelt dat als  
God niet bestaat de mens vrij is in de  
keuzes die hij maakt. Maar dat be-  
tekent ook dat de mens volledig  
95 verantwoordelijk is voor de gevolgen  
van die keuzes, zowel voor zichzelf  
als voor de mensheid als geheel. Hij  
moet daarom zijn vrijheid vertalen in  
actie voor de mensheid. Sartre wordt  
100 daarmee niet alleen een profeet van  
de revolutie, maar hij zadelt mensen  
ook op met een loodzwaar vrijheids-  
begrip. Als het misgaat, kunnen we  
de verantwoordelijkheid op niemand

105 anders afschuiven en zijn we zelf  
*to blame*. De groei van het aantal  
mensen met depressieve klachten  
heeft te maken met de opkomst van  
dit loodzware vrijheidsbegrip.

110 Mensen dreigen aan hun eigen hoge  
verwachtingen ten onder te gaan.  
**(6)** Het vrijheidsbegrip waarin de  
mens zich loszingt van zijn omgeving  
past ook wonderwel bij het idee van  
115 de *homo economicus* die alleen zijn  
eigen belang nastreeft. In de ideolo-  
gie van de vrije markt bakt de bakker  
geen brood uit caritas, maar om daar  
zelf aan te verdienen. De onzichtbare  
120 hand van de vrije markt zorgt ervoor  
dat de mens in zijn streven om zijn  
eigen belang te dienen ook het alge-  
mene belang dient. Maar deze inter-  
pretatie van het vrijemarktdenken  
125 heeft ook een keerzijde. De vrije  
markt leidt namelijk gemakkelijk tot  
weinig winnaars en veel verliezers.  
Zo wordt vrijheid de vrijheid van de  
sterksten.

130 **(7)** Om weerwerk te bieden aan de  
schaduwkanten van onze vrijheids-

liefde, zoals de stress en de faal-  
angst, moeten we op zoek naar een  
andere vrijheidsopvatting, namelijk  
135 de opvatting die vrijheid aan identiteit  
koppelt. Vrijheid is de mogelijkheid  
om je identiteit tot uitdrukking te  
brengen. Wie vrijheid koppelt aan  
identiteit neemt afstand van de  
140 individualistische opvatting van vrij-  
heid. Mensen drukken hun identiteit  
immers uit door hun verbindingen  
met anderen. Ik ben vader. Ik ben lid  
van de vakbond. Ik ben vrijwilliger.

145 **(8)** Deze verbondenheid zien we  
terug in twee idealen van de leuze  
van de Franse revolutie: gelijkheid en  
broederschap. Gelijkheid is een voor-  
waarde voor vrijheid voor iedereen.

150 Aanhangers van de vrije markt  
wimpelen dat weg met het argument  
dat ongelijkheid goed is voor de  
economie en dat daar uiteindelijk ook  
de mensen aan de onderkant van de  
155 samenleving van profiteren: wordt er  
niets verdiend, dan valt er ook niets  
te verdelen. Internationaal vergelij-  
kend onderzoek laat echter zien dat  
er geen verband is tussen de mate  
160 van inkomensongelijkheid en econo-  
mische groei. Wel is het zo dat een  
economie met volledige gelijkheid  
slecht is voor de motivatie van de  
burgers om te ondernemen. Het is  
165 echter een denkfout om daaruit te  
concluderen dat meer ongelijkheid  
leidt tot meer economische groei. De  
economische voordelen van ongelijk-  
heid zijn dus een mythe, de sociale  
170 nadelen zijn daarentegen reëel.

Wereldwijd zijn er cijfers verzameld  
over tienerzwangerschap, levens-  
verwachting, moorden, obesitas en  
onderwijsprestaties in verschillende  
175 landen. Het blijkt dat de mate van  
inkomensgelijkheid doorslaggevend  
is voor succes of geen succes.

**(9)** We kunnen alleen kiezen voor  
meer gelijkheid als we ons met elkaar  
180 verbonden voelen. En zoals we heb-  
ben gezien is dat met onze keuze  
voor een heel individualistische op-  
vatting van vrijheid lastig. Waarom  
zouden we ons om elkaar bekomme-  
185 ren? Veel mensen denken dat gelo-  
ven in broederschap naïef is. Mensen  
zijn toch egoïstische wezens die  
alleen hun eigen belang nastreven?  
Nieuwe wetenschappelijke inzichten  
190 leren ons dat dit beeld niet klopt.  
Mensen zijn juist groepsdieren.  
Hersenonderzoek laat zien dat  
mensen pijn ervaren als ze worden  
buitengesloten. Het onderzoek laat  
195 ook zien dat sociaal gedrag besmet-  
telijk is. Als anderen aardig zijn, zijn  
wij dat ook.

**(10)** Dit betekent niet dat broeder-  
schap vanzelf ontstaat. De meeste  
200 mensen stellen zich sociaal op, maar  
niet alleen goed gedrag blijkt  
besmettelijk te zijn, slecht gedrag  
ook. Zodra mensen vermoeden dat  
anderen de boel flessen, zijn ze niet  
205 meer bereid om zichzelf sociaal op te  
stellen. Deze uitkomst is van groot  
belang voor de inrichting van de  
samenleving. In een grootschalige,  
bureaucratische organisatie als onze  
210 samenleving overheerst eerder het  
wantrouwen dan het vertrouwen:  
mensen hebben het idee dat de on-  
persoonlijke instituties geen recht  
doen aan hun omstandigheden en  
215 vrezen bovendien dat anderen erin  
slagen misbruik te maken van de  
voorzieningen. Het is daarom nood-  
zakelijk om het potentieel voor broe-  
derschap op een andere manier te  
220 mobiliseren. Het is moeilijker om ver-  
trouwen te hebben in vreemden dan  
in mensen die je kent. Een beroep op  
broederschap werkt daarom niet in  
grootschalige verbanden. De bereid-

225 heid om iets voor elkaar te doen,  
neemt juist toe in kleinschalige  
verbanden.

**(11)** Net als vrijheid en gelijkheid  
heeft ook broederschap een scha-  
duwkant. Broederschap kan leiden  
230 tot dwingend conformisme waardoor  
op den duur andersdenkenden kun-  
nen worden uitgesloten. De neiging  
om vooral iets over te hebben voor  
235 mensen die je kunt vertrouwen en die  
op je lijken, kan ontaarden in groeps-  
vorming. Broederschap wordt dan  
gevoed met vijandigheid tegen  
buitenstaanders. Het is de harde  
240 achterkant van de onderlinge saam-  
horigheid. Het is daarom van belang  
om geen van de idealen te verabso-  
luteren. Opgelegd conformisme tast  
de vrijheid aan. Vijanddenken tast de  
245 gelijkheid aan.

**(12)** In de Franse revolutie was  
'Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap'  
niet voor niets één leuze. Het ene  
ideaal kon niet zonder het andere.  
250 Het gaat altijd om het streven naar  
een balans tussen de drie idealen.  
Maar vandaag de dag is een indivi-  
dualistische opvatting van vrijheid  
dominant. Dat is ten koste gegaan  
255 van gelijkheid en broederschap. Zo  
hebben we een samenleving ge-  
creëerd waarin vrijheid leidt tot  
stress, faalangst en wantrouwen.  
Waarin vrijheid vooral de vrijheid van  
260 de sterksten is. Waarin gelijkheid  
wordt gezien als een overbodige luxe  
en waar broederschap iets is voor  
naïeve sukkels. Het is ook een  
samenleving die op gespannen voet  
265 staat met de menselijke aard, want  
mensen zijn groepsdieren. Wat we  
met onze individualistische vrijheids-  
opvatting ook opgeven, is het idee  
van een collectieve lotsbestemming.  
270 We zien onszelf als meester over ons  
eigen bestaan, maar beschouwen de

wereld als een onveranderlijk ge-  
geven. Dat is een enorme vrijwillige  
beperking van onze vrijheid. Het  
275 moet daarom mogelijk zijn om een  
samenleving te creëren met meer

vrijheid, gelijkheid en broederschap.  
Een samenleving waarin mensen  
beseffen dat ze anderen nodig heb-  
280 ben om te worden wie ze willen zijn.

*naar: Pieter Hilhorst*

*uit: De Groene Amsterdammer, 18 april 2012*

## Tekst 2

### Digitaal panopticum<sup>1)</sup>

(1) Er lijkt niet veel meer over van de  
utopische verwachtingen waarmee  
de opkomst van internet gepaard  
ging. Het web zou de traditionele  
5 politieke en economische ver-  
houdingen overhoop halen. De ver-  
wachting was dat het web de weg  
zou vrijmaken voor de ultieme be-  
vrijding van het individu. Zo gaven  
10 mediatheoreticus Mark Deuze en  
journalist Henk Blanken in de essay-  
bundel *PopUp* (2007) nog hoog op  
van de 'Yahoo-generatie', die heel  
anders met de media zou omgaan,  
15 "van alles door elkaar, obsessief  
communicerend, desnoods over  
niets, en vooral: loyaal aan niets of  
niemand en wantrouwig ten opzichte  
van alles wat met institutionele  
20 autoriteiten te maken heeft: zorg-  
verzekeraars, politiek, journalistiek."  
Onder meer de opkomst van het web  
zou het lot kunnen bezegelen van de  
oude media en de traditionele poli-  
25 tiek, gedragen door publieke om-  
roepen, dagbladen en politieke  
partijen.

(2) Nog geen decennium later blijken  
die utopische verwachtingen naïef en  
30 grotendeels achterhaald. De hoeveel-  
heid fora, blogs en informatiebronnen  
mag fenomenaal toegenomen zijn,

wetenschappers worstelen met de  
vraag of die groei inderdaad heeft  
35 geleid tot meer zeggenschap en  
politiek *empowerment* van de  
burgers. Dat het web in landen in  
crisis, zoals Tunesië en Egypte, een  
sleutelrol heeft gespeeld wordt door  
40 niemand betwist, maar de vraag is  
hoe blijvend het democratisch  
potentieel van het web op termijn is.  
(3) In de ogen van sommige theo-  
retici hebben sociale netwerken en  
45 computer- en internetbedrijven zoals  
Google, Apple en Microsoft om-  
gevingen gecreëerd die de gebrui-  
kers autonomie suggereren maar hen  
in feite onderwerpen aan een nieuw  
50 disciplinair regime. Om te mogen  
meedoen, geeft de gebruiker in het  
systeem privégegevens en andere  
data prijs die, onder meer door  
cookies, profilering mogelijk maken  
55 en hij wordt ervoor beloond met de  
mogelijkheid tot sociale communi-  
catie, informatie, bestellingen en  
financiële transacties.

(4) Bedrijven en instellingen hanteren  
60 uit economische overwegingen de-  
zelfde methoden, waarmee onze  
identiteit als het ware wordt overge-  
nomen. En aan deze ontwikkeling  
lijkt voorlopig geen eind te komen.

65 Enerzijds is het aanpassen van de  
wet- en regelgeving aan de snelle  
technologische ontwikkelingen lastig,  
anderzijds zijn overheden huiverig  
om maatregelen te nemen uit angst  
70 om achterop te raken zoals bedrijven  
niet moe worden te beargumenteren.  
**(5)** Uit het gedrag van webgebruikers  
blijkt intussen niets van wantrouwen  
en trouweloosheid, volgens de  
75 auteurs van *PopUp* kenmerkend voor  
de 'Yahoo-generatie'. De gebruikers  
lijken te denken dat ze zich geen  
zorgen hoeven te maken zolang ze  
zelf niets illegaals doen. Ze nemen  
80 het voor lief dat Gmail hun  
mailverkeer scant, dat bedrijven hun  
koopgedrag kunnen volgen en de  
iPhone hen precies kan lokaliseren –  
in ruil voor de geneugten die het web  
85 biedt. Volgens de Amerikaanse jurist

Daniel Solove is het een misvatting  
dat privacy in de eerste plaats  
betrekking heeft op het verbergen  
van bepaalde gedragingen en  
90 opvattingen. Privacy gaat om onze  
mentale en fysieke autonomie, om  
vrijheid van denken en handelen, om  
persoonlijke veiligheid en gebor-  
genheid. De utopie van ongebreidel-  
95 de vrijheid in cyberspace heeft inmid-  
dels plaatsgemaakt voor de schrik-  
beelden van een digitaal panopticum.  
Het gedrag van alle burgers – via  
internet en andere apparatuur die  
100 ons kan traceren, zoals webcams en  
telefoons – wordt tegenwoordig  
nauwgezet in kaart gebracht. Een  
samenleving kortom die het midden  
houdt tussen de werelden van  
105 Orwell, Kafka en Huxley<sup>2)</sup>.

*naar: Frank van Vree*

*uit: De Groene Amsterdammer, 13 juni 2012*

noot 1 Het woord 'panopticum' kent meerdere betekenissen, waaronder:

- een wassenbeeldenmuseum waarin individuen te kijk staan;
- een gevangenis waarin alle cellen vanuit één centraal punt in de gaten gehouden kunnen worden.

noot 2 Orwell, Kafka en Huxley zijn auteurs van boeken met een pessimistische visie op de maatschappij.

### “Ik voel me veiliger dan op de snelweg in Nederland”

Een dagbladmedewerker blogt een week lang over zijn ervaringen tijdens een bezoek aan de Zuidpool, op uitnodiging van de Amerikaanse National Science Foundation.

(1) Op de top van Observatory Hill, een vulkanische kegel van een paar honderd meter hoog, staat een groot houten kruis. Al bijna honderd jaar. Het werd begin 1913 opgericht ter nagedachtenis van kapitein Robert Scott en zijn expeditiegenoten, die een jaar eerder niet alleen tot de ont-hutsende ontdekking kwamen dat ze de race naar de Zuidpool hadden verloren van Roald Amundsen, maar die op de terugweg, slechts 150 kilo-meter van hun basis, omkwamen van de kou en honger.

(2) Een eeuw later ligt aan de voet van Observatory Hill een compleet Antarctisch dorp. McTown, zoals McMurdo Station vaak wordt ge-noemd, is een schoolvoorbeeld van een grote wetenschappelijke basis in een onherbergzame omgeving: een samenraapsel van containerachtige gebouwen, loodsen, brandstoftanks en barakken – en een klein kerkje, de ‘Chapel of the Snows’, met een ge-brandschilderd raam dat uitzicht biedt op Mount Cook.

(3) McMurdo telt deze maand ruim 900 inwoners: gerenommeerde wetenschappers en jonge promovendi, maar ook technici, onderhouds-monteurs, keukenpersoneel en een kapper. Hier kun je tijdens de lunch aan één tafel zitten met een Amerikaanse pinguïnonderzoeker,

een loodgieter en een NASA-astronaut die op het Zuidpoolijs jacht maakt op meteorieten.

(4) Antarctica is een gevaarlijk en vijandig continent, en een ongeluk zit in een klein hoekje. Iedereen die de basis verlaat voor een korte of lange expeditie ‘in het veld’ is verplicht een vier uur durende cursus te volgen waarin alle risico’s en veiligheidsmaatregelen de revue passeren. Ik moest er vanmiddag ook aan gelo-ven. Nu weet ik precies hoe ik in geval van nood drie dagen op het ijs kan overleven.

(5) Vanavond klom ik naar de top van Observatory Hill, vanwaar je een prachtig uitzicht hebt over de Ross-ijszee, Mount Erebus en de gletsjers van de Royal Society Range. Morgen gaan we het ijs op – hetzelfde ijs dat een eeuw geleden nog de levens van een groep ervaren ontdekkings-reizigers opeiste. Maar de National Science Foundation laat niets aan het toeval over, en ik voel me veiliger dan op de snelweg in Nederland. Tegelijkertijd realiseer ik me dat er nu geen kruis zou hebben gestaan op ‘Ob Hill’ als Amundsen en Scott aan alle hedendaagse voorschriften en protocollen hadden moeten vol-doen. Dan was ook nooit een slordige honderd jaar geleden de Zuidpool al voor het eerst bereikt.

*naar: Govert Schilling*

*uit: de Volkskrant, 8 december 2012*

### Omstreden wetenschap

(1) Het gezag van de wetenschap is tanende – wanneer we althans afgaan op uitlatingen van publicisten en onderzoekers. En het moet gezegd: er zijn inderdaad tekenen die daarop wijzen. Wie herinnert zich niet de campagne om jonge meisjes te vaccineren tegen het baarmoederskankerveroorzakende HPV-virus, die pijnlijk mislukte als gevolg van een effectief geruchtencircus op internet; of de uitgelekte e-mails van onderzoekers van de IPCC, het internationale panel dat zich bezighoudt met klimaatverandering, waaruit zou blijken dat zij hun resultaten welbewust manipuleerden. In beide gevallen deden de media volgens enkele critici méér dan alleen de erosie van het vertrouwen in de wetenschap weerspiegelen.

(2) Dat deze voorstelling van zaken te simpel is, blijkt uit de onlangs verschenen bundel *Onzekerheid troef*. *Het betwiste gezag van de wetenschap* onder redactie van Huub Dijkstra en Rob Hagendijk. Enquêtes wijzen erop dat een grote meerderheid van de bevolking nog altijd een groot vertrouwen koestert in wetenschap en technologie. Een ander, belangrijker bezwaar dat de auteurs inbrengen tegen de idee van een kwijnend prestige van de wetenschap is, dat de vertrouwenskwestie veel te absoluut gesteld wordt. Om te begrijpen waarom ‘de’ wetenschap niet langer over een vanzelfsprekend gezag beschikt, moet haar positie vanuit een meervoudig perspectief worden gezien. Onderzoekers en instellingen opereren immers in een

ingewikkeld politiek en economisch krachtenveld.

(3) De idee dat ‘de’ wetenschap aan gezag heeft ingeboet, is historisch gezien aanvechtbaar. Natuurlijk, haar beoefenaren beschikten in vroegere, van standsgewoonte doortrokken samenlevingen onmiskenbaar over een zeker prestige. Ook toen waren echter veel van hun inzichten al onderwerp van vaak bittere controverses. Veel opvattingen en theorieën waren rechtstreeks verbonden met maatschappelijke en politieke krachten, zoals de geschiedenis van uiteenlopende disciplines, van de medische wetenschap en de geschiedschrijving tot de sociale wetenschappen, laat zien.

(4) Ook nu gaan politieke en wetenschappelijke meningsverschillen in veel, vaak saillante gevallen hand in hand. Deze bestrijken een gebied dat varieert van de biologie en de psychologie tot de economie. Tegelijkertijd is er een groot verschil met vroeger: nu speelt de strijd tussen elkaar beconcurrerende opvattingen zich meer dan ooit af in de media. Die ontwikkeling begon, wat Nederland betreft, in *de Volkskrant*, die al vroeg furore maakte met geëngageerde journalistiek over wetenschap en samenleving en breidde zich in de volgende decennia gestadig uit.

(5) Of het nu gaat om discussieprogramma’s, opinierubrieken, nieuwsuitzendingen of boekenpagina’s – sinds de jaren negentig is de wetenschapper eenvoudig niet meer weg te denken uit de media. Het gezag van de wetenschap is



85 tegenwoordig discursief: het moet,  
net als in het geval van politieke en  
andere maatschappelijke instituties,  
in het communicatieve handelen  
worden gerealiseerd. Wetenschap-  
90 pers zijn gedwongen zich te verstaan  
met de media – zoals ze zich ook

moeten verstaan met andere  
krachten die voortdurend op hen  
inwerken, te beginnen met politieke,  
95 financiële en economische machten.  
En iedereen in de wereld van de  
wetenschap weet hoe moeilijk dat is  
– vooral in deze tijd.

*naar: Frank van Vree*

*uit: De Groene Amsterdammer, 21 maart 2012*

*De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.*